

Erik Roll

STATSARKIVET I TRONDHEIM

PRIVATARKIV

IDA BULL
KATALOG OVER PRIVATARKIV I STATSARKIVET I
TRONDHEIM

BIND 4
PRIVATARKIV NR. 211 RØROS KOBBERVERK OG
NR. 212 FOLLDAL VERK

TRONDHEIM 1988

17A. 23. 126

STATSARKIVET I TRONDHEIM

P R I V A T A R K I V

KATALOG OVER PRIVATARKIV I STATSARKIVET I
TRONDHEIM

BIND 4

PRIVATARKIV 211 RØROS KOBBERVERK OG 212 FOLLDAL VERK
VED IDA BULL

Trondheim 1988

KATALOGER FRA STATSARKIVET I TRONDHEIM

En viktig del av arbeidet i et offentlig arkiv er å informere om innholdet i institusjonen. Danske arkiv har publisert kataloger (registraturer) i lang tid, og blant andre det norske Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo har gitt ut noen få. I 1982 kom "Norske arkivkatalogar", et oversyn over det som da fantes av kataloger eller avleveringslister i Riksarkivet og statsarkiva.

Alle norske arkiv har utarbeidd kataloger over deler av arkivsakene sine, men oftest bare noen få kopierte eksemplarer, til bruk i institusjonen, og kanskje ett til Riksarkivet, unntaksvis til noen andre arkiv, historiske institutt og distriktshøgskoler som underviser i historie.

Noen kataloger er det ønskelig å få spredt noe mer, i opplag på 100 - 200. Da blir kopiering en arbeidskrevende og dyr måte å mangfoldiggjøre katalogene på. Statsarkivet i Trondheim har til nå gitt ut i offset tre kataloger over privatarkiv. Disse dekker 210 av vel 250 privatarkiv i dette arkivet, hovedsakelig små og middelsstore arkiv. De største står igjen, men de fleste er alt katalogisert.

Budsjettrammene for et statsarkiv er for trange til at en kan få trykt en katalog hvert år. Hovedansvaret for et statsarkiv er de offentlige arkivsakene, men for de fleste vil det være lettere å vite hva en kan vente å finne i disse, enn i privatarkiva, og det vil vel oftest være forholdsvis få som vil å kjøpe kataloger over de offentlige arkivsakene. Vi har derfor valt å få gitt ut kataloger over privatarkiv først. Nå presenterer vi den fjerde og største til nå: Katalogen over våre privatarkiv nr. 211, Røros Kobberverk og 212, Folldal Verk. Den skiller seg ut fra de andre, ved at den og omfatter ei summarisk liste over de arkivsakene fra Røros Kobberverk som ikke er avlevert til statsarkivet. Den er 2 1/2 gang som omfangsrik som den største vi før har gitt ut. Det vil sannsynligvis være så stor interesse for denne katalogen, at vi fant å måtte trykke den i et opplag på minimum 200. Å greie dette åleine, ville bli dyreste laget for statsarkivet. Vi vendte oss derfor til Røros kommune og Rørosmuseet, som sa seg villige til å overta halve opplaget og trykkingskostnaden. Dermed var vi i stand til å få ned nettoprisen pr. bok.

Trondheim, 15. april 1988

Anders Frøholm

FORORD

Som bind 4 i Statsarkivets serie av kataloger over privatarkiv sendes nå ut katalog over Røros kobberverks arkiv, samt medfølgende del av Follidal verks arkiv.

Røros kobberverks arkiv er det største bergverksarkivet i Statsarkivet i Trondheim og inneholder arkivsaker fra 1644-1932. Nyere arkivsaker, samt endel eldre dubletter og andre eldre ting som ikke er avlevert til Statsarkivet, finnes oppbevart på Røros i Rørosmuseets varetekt. Over dette er det laget en summarisk liste, som her følger som tillegg.

Den foreliggende katalogen bygger på en eldre katalog over Røros kobberverks arkiv. Arkivet er nå gjennomgått på ny, kontrollert og pakket om, og ny katalog er skrevet ved hjelp av et edb-program. Dette arbeidet er utført av Turid Norbye Bugen, Randi Podzada Leer, Kari Remseth, Ingrid Synnøve Rian og undertegnede.

Ved siden av Rørosarkivet finnes det flere andre bergverksarkiver i Statsarkivet. Selbo kobberverk /Meraker Brugs arkiv dekker perioden 1713-1920 (privatarkiv 158). Fra Løkken verk (privatarkiv 168) og Kvikne kobberverk (privatarkiv 167) finnes bare spredte arkivsaker. For Killingdal gruve finnes arkiv fra den perioden gruvene var leid bort til det engelske selskapet The Bede Metal & Chemical Company Ltd., 1895-1946 (privatarkiv 107). Mindre arkiver finnes over Averøens kobberverk 1843 (privatarkiv 145), Norges vestkyst grubekompani 1886-1900 (privatarkiv 144), Ranens bly- og sølvverk 1860-1906 (privatarkiv 155), Bulandets grubedrift 1866-1874 (privatarkiv 33) og Ytterøy verk 1844-1867 (privatarkiv 169). Bergmester Anton Sophus Bachkes kopibøker 1865-1915 inneholder blant annet korrespondanse vedkommende Ytterøy verk og annen bergverksdrift (privatarkiv 170).

Bergverksdriften i Norge var fra 1654 underlagt et særskilt embetsverk, bergamtet i Kongsberg. Nordenfjeldske bergamt ble opprettet 1689, og nedlagt i 1812. Da ble landet delt i 3 bergmesterdistrikt: vestre og østre sønnafjelske og nordafjelske. Det nordafjelske bergmesterdistrikt ble delt i et Trondhjemske og et for Trømsø stift i 1885, og Finnmark ble skilt ut i 1906. Fra 1986 er hele landet samlet i ett bergmesterdistrikt, med Trondheim som hovedsete. I Statsarkivet finnes Nordenfjeldske bergamts arkiv 1798-1812; arkivet før 1798 er ødelagt av brann. Arkivsaker fra Nordenfjeldske (Trondheimske) bergmester er foreløpig avlevert for perioden 1813-1897. Via bergmesteren er det også kommet inn protokoller over skjerping, muting og meldinger av bergrettigheter ført av lensmennene.

Det var stort sett trondheimske handelsmenn som satt med eierinteressene i de nordafjelske bergverkene. Derfor finnes mye stoff om bergverkene i arkivene etter disse handelsmennene. I Statsarkivet finnes større eller mindre arkiver etter flere av dem. Dette gjelder særlig Horneman (privatarkiv 236), Otto Beyer (privatarkiv 240), Hoe (arkivet under ordning), Lorck og Jenssen (foreløpig ingen katalog over disse). Mindre arkiver med tilknytning til bergverkene

PRIVATARKIV 211 RØROS KOBBERVERK OG 212 FOLLDAL VERK

finnes etter Hans Ulrik Møllmann (privatarkiv 16), Melchior Rosen-
vinge (privatarkiv 18) og Ove Schjeldrup von Hadelen (privatarkiv
159). For nærmere opplysninger, se de enkelte katalogene.

Trondheim, januar 1988 Ida Bull

PRIVATARKIV 211 RØROS KOBBERVERK OG 212 FOLLDAL VERK

INNHOLDSFORTEGNELSE

INNLEDNING

Gruvedriften på Røros	s. 8
Driftsform	s. 8
Jordegods og skog	s. 9
Eiendomsforholdene	s. 9
Styring	s. 10
Betjenter ved verket	s. 11
Arbeiderne	s. 12
Rørossamfunnet	s. 13
Folldal verk	s. 14
Annen virksomhet	s. 14
Nedleggingen	s. 14
Arkivet	s. 15
Oppbevaring og avlevering	s. 16
Katalogen	s. 17
Nummereringen	s. 17
Litteratur	s. 18

ARKIVLISTE

Røros kobberverk:	
Klasse 1: Verkets privilegier og bevillinger 1646-1827	s. 19
Klasse 2: Mutingsbrev og fristbevillinger samt utmål 1644-1927	s. 21
Klasse 3: Almindelige anordninger og foranstaltninger 1655-1830	s. 46
Klasse 4: Bestallinger, beskikkelser, eder, instruksjer:	
4A: Bestallinger og beskikkelser 1647-1800	s. 54
4B: Eder 1649-1676	s. 56
4C: Instruksjer 1649-1920	s. 57
4D: Kautjoner 1762-1879	s. 62
Klasse 5: Foranstaltningsprotokoller 1685-1847	s. 63
Klasse 6: Amtsstueprotokoller 1687-1902	s. 64
Klasse 7: Generalforsamlingsbeslutninger m.m.:	
7A: Generalforsamlingsbeslutninger og lisitasjoner 1790-1892	s. 64
7B: Dokumenter vedkommende misligtlert lagt innskudd 1811-1831	s. 65
Klasse 8: Bergregnskap	s. 67
Klasse 9: Røros verks gruver vedkommende:	
9A: Foranstaltninger vedkommende gruvene 1671-1932	s. 110
9B: Relationer og befaringer 1689-1931	s. 117
9C: Regnskaper og ekstrakter 1680-1925	s. 124
Klasse 10: Røros verks hytter vedkommende:	
10A: Foranstaltninger 1652-1878	s. 130
10B: Regnskaper og ekstrakter m.m. 1697-1914	s. 134
Klasse 11: Røros og Tolgens plathammer vedkommende 1704-1830	s. 146
Klasse 12: Proviantvesenet vedkommende 1717-1879	s. 148
Klasse 13: Sims kruttmølle vedkommende 1649-1865	s. 158

PRIVATARKIV 211 RØROS KOBBERVERK OG 212 FOLLDAL VERK

Klasse 14: Røros kirke vedkommende 1649-1865	s. 160
Klasse 15: Røros skole- og fattigvesen vedkommende 1699-1825	s. 166
Klasse 16: Jordegodset vedkommende:	
16A1: Jordegodset omkring Røros 1685-1923	s. 169
16A2: Jordegodset i det hele vedkommende 1739-1909	s. 177
16B: Jordegodset i Tufsingdalen 1727-1880	s. 185
16C: Jordegodset i Ålen 1729-1904	s. 187
16D: Holtålen kirker og sammes gods 1768-1902	s. 189
16E: Hindsverk gods 1666-1895	s. 193
16F1: Strøgods på og omkring Røros 1721-1894	s. 197
16F2: Strøgods i Ålen 1801-1891	s. 199
16F3: Strøgods i Holtålen 1757-1895	s. 200
16F4: Strøgods i Singsås 1759-1904	s. 201
16F5: Strøgods i Tolga 1662-1816	s. 201
16F6: Strøgods i Lilleelvdalen 1801-1851	s. 203
Klasse 17: Skogvesenet vedkommende:	
17A: Alminnelige foranstaltninger 1658-1930	s. 206
17B1: Innkronede skoger-Tolgens kronskog 1724-1892	s. 222
17B2: Innkronede skoger-Nørens kronskog 1738-1806	s. 228
17B3: Innkronede skoger- Lillekorssjølien 1738-1831	s. 229
17C: Eidets skog ved Tolgen 1807	s. 231
17D: Rendalens almenning 1662-1899	s. 232
17E: Grenselinjen mellom Norge og Sverige 1728-1756	s. 245
17F: Dragås kongelige almenning 1698-1855	s. 249
17G: Veimålinger og veivesenet 1711-1907	s. 252
Klasse 18: Den opphevede bergjurisdiksjon 1655-1789	s. 254
Klasse 19: Den opphevede militære innretning 1677-1823	s. 260
Klasse 20: Verkets historie 1645-1931	s. 264
Klasse 21: Papirer fremmede verker vedkommende 1642-1839	s. 285
Klasse 22: Branntakstforretninger over Røros verks bygninger 1824-1931	s. 289
Klasse 23: Prøvesmeltningsprotokoller 1795-1839	s. 300
Klasse 24: Papirer vedkommende kadettskolen 1820-1827	s. 301
Klasse 25: Manntallslistene 1812-1899	s. 301
Klasse 26: Kromfabrikken og kromgruvene 1824-1908	s. 302
Klasse 27: Domsaker og forlik 1728-1929	s. 304
Klasse 28: Revisjonsprotokoller 1828-1891	s. 319
Klasse 29: Skjøter, kjøpekontrakter, gjeldsbrev, obligasjoner osv. 1801-1928	s. 319
Klasse 30: Dokumenter vedk. elektrisk kraft, anlegget og driften 1894-1931	s. 346
Klasse 31: Aksjebrev 1927	s. 352
Klasse 32: Centralkommisjonens forhandlingsprotokoller 1817-1928	s. 352
Klasse 33: Hiorts stiftelse vedkommende 1788-1913	s. 353
Klasse 34: Diverse kopibøker og journaler 1834-1908	s. 355
Klasse 35: Bygningsetaten 1816-1871	s. 356
Klasse 36: Diverse	s. 356
Klasse 37: Arkivalier fra Thomas Angells stiftelsers arkiv 1893 1679-1889	s. 360
Den administrerende direktørs arkiv:	
1. Direktørens kopibøker 1667-1920	s. 369

PRIVATARKIV 211 RØROS KOBBERVERK OG 212 FOLLDAL VERK

2. Direktørens journaler 1823-1924	s. 371
3. Innkomne saker 1677-1920	s. 372
<u>Bergskriverens arkiv:</u>	
1. Bergskriverens kopibøker 1690-1898	s. 376
2. Innkomne saker 1788-1901	s. 377
<u>Overdireksjonens arkiv:</u>	
1. Kopibøker og konseptbrev 1721-1914	s. 379
2. Forhandlingsprotokoller 1814-1900	s. 381
3. Journaler 1828-1914	s. 381
4. Innkomne saker 1750-1918	s. 381
5. Ansøkninger 1736-1907	s. 386
6. Brev og sirkulærer til partisipantene og forleggerne 1762-1880	s. 387
6A. Overdireksjonens skriftlige vota 1821-1835	s. 387
6B. Diverse ekstrakter 1646-1880	s. 388
<u>Folldal verk:</u>	
Konvensjoner og privilegier 1740-1748	s. 389
Foranstaltnings- og relasjonsprotokoller 1785-1822	s. 389
Regnskapsbøker og dertil hørende dokumenter 1774-1826	s. 389
Brev, foranstaltninger, instruksjoner 1758-1802	s. 392
Dokumenter, brev m.m. vedkommende overdragelsen av Fredriks-gaves verk til Røros kobberverk 1824-1827	s. 393
Diverse dokumenter vedk. Folldal verk 1738-1863	s. 394
<u>Tillegg: Summarisk liste over arkivet på Røros, i Rørosmuseets varetekt:</u>	
Arkivfortegnelser 1830 - 1915	s. 401
Vedkommende administrasjon og styring 1789 - 1978	s. 401
Regnskap 1691 - 1975	s. 403
Materialregnskap 1793 - 1964	s. 406
Lønningsregnskap 1755 - 1977	s. 410
Proviantregnskap 1820 - 1945	s. 419
Regnskap over diverse. Bilag 1862 - 1973	s. 420
Korrespondanse - Kopibøker 1857 - 1942	s. 421
Korrespondanse - Journaler 1898 - 1933	s. 422
Korrespondanse 1915 - 1969	s. 422
Saksmapper 1823 - 1977	s. 423
Forskjellig vedkommende driften 1658 - 1979	s. 428
Jordegodset 1827 - 1937	s. 434
Kuråsfossen kraftstasjon - Røros elverk 1897 - 1942	s. 434
Røros tyriforedling 1951 - 1967	s. 435
Geofysisk malmløsing 1936 - 1960	s. 435
Tegninger og kart	s. 436
<u>Register</u>	s. 437

INNLEDNING

Prøvedriften ved Røros kobberverk begynte i 1644. Verket fikk sine første privilegier i 1646. Kobberverket ble grunnlaget for at bergstaden Røros vokste fram. Verket ble drevet av et partisipantskap, som snart fikk sitt tyngdepunkt blant storkjøpmennene i Trondheim. Verket ble omdannet fra partisipantskap til aksjeselskap i 1910. Røros kobberverk gikk konkurs i 1977, og ble deretter nedlagt. Røros kobberverk var eier av Follidal verk i perioden 1826-1848.

GRUVEDRIFTEN PÅ RØROS

Rundt midten av 1600-tallet var det stor interesse for å ta opp gruvedrift i Norge, og malmleting ble drevet mange steder, etter påtrykk fra de sentrale myndigheter med kongen i København i spissen. Skiktmester Lorentz Lossius og bergskriver Peter Petersen, begge ved Kvikne kobberverk, drev skjerping forskjellige steder. 28.8.1644 fikk de mutingsbrev på en ertsforekomst i Rauhammeren øst for Røros. Det ble dannet et partisipantskap av Lossius, Anders Olsen Bruse, prest i Meldal, og Hans Lauritzen, prest i Tynset. Funnet i Rauhammeren førte ikke til varig drift, men det ble like etter funnet malmforekomster i Storvola (Storwartz). Etter tradisjonen ble dette funnet gjort av bonden Hans Åsen på Hitteråsen, som gjorde Lossius oppmerksom på det. Den første smeltehytta ble bygd ved Hitterelva, andre driftsbygninger ble også oppført, og driften satt i gang. Lorentz Lossius ble verkets første direktør. Røros verks første privilegiebrev ble utstedt av kongen 19.10.1646 til kammertjener Joachim Irgens.

Siden starten i 1644 har det vært drift i mange gruver og skjerp rundt Røros. Hovedforekomstene har konsentrert seg om to områder, Storwartzområdet i øst, og nordgruvene med Kongens gruve som den viktigste. Flere smeltehytter har vært i drift, den viktigste har vært smeltehytta ved Hitterelva.

Lønnsomheten ved verket har vært varierende, og har svingt med kobberprisene. Mens slutten av 1600-tallet og perioden 1810-20 var preget av underskuddsår, var 1700-tallet og store deler av 1800-tallet preget av overskudd, og verket skaffet både eierne og staten store inntekter. Noen dårlige år rundt 1900, ble avløst av høykonjunktur under første verdenskrig. Mellomkrigstida ble preget av stadige underskudd, inntil rustningskappløpet før krigen førte til økt etterspørsel og økte priser på kobber. Både i mellomkrigstida og etter krigen ble det drevet utstrakt malmletingsarbeid. Resultatene ble likevel ikke tilstrekkelige til å sikre videre drift.

DRIFTSFORM

Privilegiebrevet av 1646 ga Joachim Irgens og medpartisipanter rett til utnyttelse av alle malmforekomster, all skog og alle fosser i en "sirkumferens" på 4 mil i alle retninger fra Storwartz gruve. Skogen i statsalmenningene skulle verket få bruke gratis, i private skoger mot betaling. Bøndene innenfor sirkumferensen hadde plikt til kjøring og kullbrenning for verket, mot den betaling de ble enige med verket om. Både verksbøndene og verkets arbeidere og betjenter var

fritatt for militærtjeneste og vanlig skyssplikt. Proviand til verket var fritatt for toll og aksise, men det skulle betales tiende til kongen av det produserte kobberet.

Til verket trengtes store mengder ved og kull, som bøndene i nærheten av verket måtte skaffe. Ved siden av dette hadde verket et stort transportbehov: malm skulle kjøres fra gruvene til smeltehyttene, kobberet skulle fraktes til Trondheim og proviant tilbake igjen til Røros. Kullbrenningen og kullkjøringen ble det slutt på da verket gikk over til å bruke steinkull til smeltingen fra 1860-årene. Kjøringen av malm ble erstattet av frakt med jernbaner og taubaner fra 1880-årene. Åpningen av Trondheim-Støren-banen i 1864 gjorde frakten til og fra Trondheim lettere, mens åpningen av Rørosbanen i 1877 gjorde all frakt dit med hest overflødig.

JORDEGODS OG SKOG

Verket hadde fortrinnsrett til skogen innenfor en sirkumferens på 4 mil. Sagnet forteller at Rørosvidda var tett skogvokst da verket ble tatt opp, men dette har vært betvilt. I alle fall ble det snart snauhogd, og lange veier etter skog til brensel, slik at det meste av kull og settved måtte tas utenfor sirkumferensen fra begynnelsen av 1700-tallet. Røros verk skaffet seg etter hvert egne skogeiendommer: Blant annet ble Rørosallmenningen med Tufsingdalen kjøpt ved krongodssalgene i 1729. Verket hadde bruksrett i Dragås almenning (denne retten var omstridt), fikk bruksrett til skogstrekninger ved Femunden etter 1750, ble tilkjent Tolgens kronskog som eiendom ved hevd ved høyesterettsdom i 1803, og kjøpte Mustgodset i Singsås i 1853.

Kobberverkets store behov for trevirke førte til konflikt med bøndene som hadde rettigheter i allmenningene, med sagbrukseiere og andre private skogeiere. For å ta bedre vare på skogen ble det fra 1753 ansatt skoginspektører, som delvis var statlige tjenestemenn, delvis i verkets tjeneste.

Med godskjøpene hørte både gårder og skoger. Leilendingsgårdene ble solgt til brukerne etter hvert, det meste i 1880-90-årene, mens verket beholdt skogene.

EIENDOMSFORHOLDENE

Røros kobberverk var eid av et partisipantskap, som fra først av besto av Lorentz Lossius og prestene Bruse og Lauritsen. Kammertjener Joachim Irgens skaffet seg snart kongelig privilegium på å delta i partisipantskapet. Etter hvert gikk eiendomsretten over til storkjøpmenn i Trondheim, som hadde kjøpt opp parter i verket. Lorentz Mortensen Angell var den viktigste av disse på slutten av 1600-tallet. Angellfamilien ble sittende blant de viktigste partisipanter, inntil eiendomsretten med Thomas Angells testamente gikk over til Thomas Angells stiftelser, som beholdt sine parter inntil verkets siste tid. Blant partisipantene deltok ellers de største kjøpmannsfamiliene i Trondheim, som Collin, Schøller, Bygbal, Mølman, Busch, Beyer, Horneman, Meincke, Friedlieb, Lysholm, Knudtzon,

Lorck, Hoe og flere.

Partisipantskapet innebar at hver enkelt partisipant var ansvarlig for driften i et forhold som svarte til antallet parter den enkelte hadde. Hvert år ble verkets utgifter beregnet, og utlignet på partene. Hver partisipant fikk så tilsendt en regning på tilskudd til driften tilsvarende antall parter. Det ble holdt regnskap med hvor mye hver av partisipantene betalte i løpet av året i form av kontanter sendt med kjørselbønder eller postbud til Røros, i form av krutt eller andre materialer eller i form av proviant innkjøpt i Trondheim. Hver av partisipantene fikk også tilsendt kobber fra verket i en mengde som tilsvarte antallet parter de hadde, og de sørget så selv for salg av kobberet.

Særlig ved arv kunne det hende at parter gikk over til personer som ikke selv hadde lyst eller evne til den forretningsvirksomhet som krevdes av en partisipant. I slike tilfeller kunne de få en annen person som forlegger av sine parter. Forleggeren sørget så for de nødvendige tilskudd av penger og varer til driften og for salg av kobberet. Forleggeren og partisipanten delte så overskuddet. Det var særlig folk som selv hadde egne parter, som også var forlegger for andres parter. Rørosloven av 12.9.1818 opprettholdt denne ordningen, og regulerte den nærmere.

Ordningen med partisipanter og forleggere gjorde det vanskelig for verket å legge opp en langsiktig økonomi. På generalforsamling i 1906 ble det vedtatt å søke regjeringen om å få omdanne partisipantskapet til et aksjeselskap. 8. juli 1908 ble det vedtatt en ny lov for Røros Kobberverk, som opphevet Rørosloven av 1818, og la grunnlaget for et nytt aksjeselskap. Dette trådte i virksomhet fra 1.1.1910. Majoriteten av aksjonærene var fremdeles hjemmehørende i Trondheim. Ved en større gjeldssanering og reorganisering i 1936, gikk staten inn som direkte aksjonær, og hovedtyngden av aksjene ble ellers overført til folk på Røros.

STYRING

Partisipantskapet var verkets øverste administrative styre. Den første tiden var gjerne største partisipant den som tok seg av de fleste administrative saker, mens større avgjørelser krevde påtegning av alle partisipantene. Etter hvert ble dette satt i system slik at det blant partisipantene ble valgt tre medlemmer, som fungerte som eksekutiv komite, fra 1762 kalt overdireksjon. Overdireksjonen hadde sete i Trondheim, men holdt regelmessig møter på Røros. Da aksjeselskapet ble dannet i 1910, skulle det fortsatt ha sete og kontor i Trondheim. Først i 1936 ble administrasjonen flyttet til Røros, og generalforsamlingen 12.12.1936 var den første som ble holdt der.

Bergverksdriften i Norge var underlagt et særskilt embetsverk, bergamtet, som ble opprettet ved kongebrev 16.8.1654, og som dekket hele landet. I 1689 ble Nordenfjeldske bergamt opprettet, og Røros verk ble underlagt det. Bergamtene ble omdannet til bergmesterembeter med den nye berganordningen av 7.9.1812. Ved deling i 1885 ble Røros

verk lagt under Trondhjemske bergmesterdistrikt.

BETJENTER VED VERKET

Bergverket var organisert slik at en direktør sto i spissen som leder av driften og administrator av bergverksjurisdiksjonen (se nedenfor). Direktøren var underlagt både bergamtet og partisipantskapet. En bergskriver hadde ansvaret for regnskapene, for innkreving av penger og materialer og utbetaling av lønninger. Proviantstikraveren hadde ansvaret for å holde provianthuset vel forsynt, for utdelingen av proviant, og for regnskapet med dette. En overstiger hadde den tekniske ledelsen av driften. Han hadde oftest bergverksutdannelse, noe direktøren og bergskriveren ikke alltid hadde på 16- og 1700-tallet. Overstigerstillingen gikk senere over til gruveingeniørstilling. Stigere ledet driften ved de enkelte gruvene. Ved smeltehyttene var en hytteskriver ansvarlig, med hyttemester under seg. Skog- og kullfogden skulle sørge for tilgangen av trekull til gruver og hytter. Han var underlagt en skoginspektør, som skulle sørge for forsvarlig utnyttelse av skogen.

De første betjentene kom utenfra, ofte fra Tyskland. Det var folk med bergverksutdanning eller med erfaring fra andre bergverk. Bergverktutdanning kom igang i Norge i 1757, da bergseminaret på Kongsberg ble opprettet. Rørosloven av 1818 fastsatte at bergbetjentene måtte ha bergkyndighet. Praktiske kunnskaper kunne skaffes ved tjeneste som bergkadett. Flere bergkadetter praktiserte ved Røros. I perioden 1821-1848 ble det også holdt bergkadettskole på Røros. Videre utdanning måtte kadettene skaffe seg andre steder. Mange hadde opphold ved fremmede bergverk, særlig i Falun. Høyere utdanning i bergvitenskap foregikk fra 1814 ved universitetet i Oslo, fra 1910 på Norges Tekniske Høyskole i Trondheim.

Direktører ved Røros kobberverk:

Lorentz Lossius	1646-1651
Johannes Irgens	1651-1659
Jacob Mathias Tax	1659-1663
Christian Arnisæus	1663-1669
Henning Irgens	1669-1684, 1685-1687, 1689-1699
Anders Lossius	1684-1685
Johan Georg Tax	1687-1688
Michael Weichardt	1688-1689
Theodorus Bergmann	1699-1719
Hans Nielsen Bredal	1719-1737
Leonhard Christian Borchrevink	1737-1772
Peder Hiort	1772-1789
Erich Otto Knoph	1789-1812
Joachim Frederik Daldorph	1813-1827
Johannes Aas d.y., kst.	1827-1828
Peder Ascanius Schult	1828-1857
Harald Hansteen	1858-1870
Knud Møller Hauan og Jacob Pavels Friis	1870-1871
Jacob Pavels Friis	1871-1888

Direktørstillingen foreløpig opphevet i 1888. Hovedadministrasjonen flyttet til Trondhjem. Den lokale administrasjonen sentralisert i sentralkommisjonen med hyttemester Hans Elias Peter Andreas Holmsen som formann (hytteskriverstillingen opphevet).

Emil Knudsen	1895-1897
Per Larsson	1897-1902
Alfred Getz	1902-1911
E. A. Dalset	1911-1921 (tekn. dir.)
Torfinn Natrud	1921-1928
C. W. Carstens	1928-1929 (driftsleder)
A. Kvalheim	1929-1932
Birger Solberg	1932-1936
K. L. Bøckman	1936-1946(?)
Karl Ingvaldsen	1947-1956
Knut Ritter Eriksen	1959-1974

Adm. dir. i Trondhjem fra 1916
Eigil Lorck 1916-1927 (opphevet)

Administrerende styreformann	
V. B. Lange	1940-1952
Harald Dahl	1952-1958
Karl Ingvaldsen	1958-1965
Magne Mortensen	1965-1973
Karl Ingvaldsen	1973-1977

Bergskrivere:	
Claus Rasmussen	1646-165x
Henrich Pedersen Stødt, nevnt	1656
Peder Richertsen	1677-1687
Johan Georg Rhæder	1687-1689
Peder Hiort	1689-1716
Hens Nielsen Bredal	1717-1719
Jens Finne	1719-1732
Johannes Wallør	1733-1762
Peder Hiort	1762-1772
Bent Hartz	1772-1790
Lasse Støp	1790-1831
Gregers Førbech Falch	1831-1876
Hans Falch, kst.	1876-1878
Anton Sophus Bachke	1878-1880
Hans Falch, kst.	1880-1881
Fritz Aas	1881-1882
Hans Falch, kst.	1882-1887
Knud Møller Hauan	1887-1898

Bergskriverstillingen opphevet 1898.

ARBEIDERNE

De faste bergmennene ved gruvene og smeltehyttene utgjorde grunnstammen ved verket. Ved siden av gruvearbeidet hadde de fleste en liten jordvei. Arbeidet i gruvene sluttet for uka ved middagstid

fredag, og helga kunne derfor brukes til arbeid hjemme. Bergmennene hadde også rett på en måneds fri i høytiden. Arbeidet ved verket gikk oftest i arv i bergmannsfamiliene, og guttene kunne begynne tidlig som "vaskarryss".

Ved siden av selve arbeidet i gruvene og hyttene, hadde mange arbeid med å brenne kull, som trengtes til driften både i gruver og smeltehytter. Dessuten var de fleste bøndene i distriktet sysselsatt med kjøring for verket. Ifølge bergverksprivilegiene 25.8.1687 hadde bøndene i et visst distrikt rundt bergverket (sirkumferensen) plikt til å utføre slikt arbeid. Dette ble opphevet ved lov 12.7.1816. Mange bønder var imidlertid da blitt leilendinger under bergverket, og arbeidsplikten var innarbeidet i festebetingelsene.

RØROS-SAMFUNNET

Før kobberverket ble grunnlagt, fantes det bare noen spredte bondgårder på Røros. Det vokste snart fram et eget samfunn, ensidig basert på verket.

Bergverkene i Norge var underlagt en egen jurisdiksjon, dvs. at de ikke var underlagt den sivile rettsmyndighet på stedet, sorenskriveren, bortsett fra når det gjaldt "liv og ære"-saker. Bergverksadministrasjonen var administrator av bergretten, og førte de nødvendige protokoller, som justisprotokoll og arveskifteprotokoll. Bergamtet var ankeinstans for bergretten. Den særskilte bergjurisdiksjonen falt bort ved den nye berganordningen av 7.9.1812. De nye bergmesterembetene som ble opprettet, stelte med saker som gjaldt selve bergverksdriften, ikke rettsforvaltningen ellers. Direktøren ved Røros kobberverk fortsatte likevel å være politimester inntil denne funksjonen ble overtatt av fogden i 1837.

Verket var ansvarlig for bergstadens proviantering. Dette var både en rett og en plikt for verket. Verkets partisipanter kunne tjene godt på handelen med proviant til verket, og det var viktig for dem å få sin rettmessige del av handelen. I dårlige tider, som i nødsårene under napoleonskrigene, kunne det imidlertid være vanskelig å holde verket med proviant. Verket holdt et provianthus, som skulle være vel forsynt, og en proviantskriver administrerte dette. Antallet handelsmenn var ellers sterkt begrenset, inntil handelsloven av 1842 åpnet adgang for flere handlende. Plikten til å holde provianthus på Røros ble tatt bort i 1860.

Verket var også ansvarlig for den sosiale omsorg på Røros. En egen berglege var ansatt allerede på 1600-tallet. Christopher Moschius er den første berglegen som er nevnt; han fratradte i 1680. Verket oppførte et kombinert fattig- og sykehus. I 1867 ble sykehuset utskilt i en egen gård. Arbeiderne hadde rett til fri kur ved sykdom og arbeidsskade. Verket hadde også et eget pensjonsvesen for gamle og syke arbeidere og deres enker. Sønnene hadde vanligvis fortrinnsrett til arbeid ved verket. Fattigkommisjonen på Røros besto fra 1797 av soknepresten, direktøren, bergskriveren og overstigeren. Lov om fattigvesenet 1845 overførte fattigvesenet til en folkevalgt

kommissjon. Verket hadde likevel fremdeles plikt til å betale pensjoner og sykdomsunderstøttelse. Lov av 8. juli 1908 opphevet rørosloven av 1818, men den forutsatte at pensjons- og understøttelsesordningene ble minst like gode.

Med verkets godskjøp hørte også kirkene i Ålen, Holtålen og Singsås. Røros kirke ble bygd av verket på kongens ordre, og sto ferdig i 1650. Verket betalte bidrag til prestens lønn. Ny kirke ble bygd i 1780. Røros kirke ble solgt til menigheten i 1865, de tre andre kirkene i 1879-80. Kirkegodset ble beholdt av verket.

Verket var tidlig ute med å organisere skolevesen. Den første skolen ble bygd etter partisipantenes bestemmelse i 1697. Utover 1700-tallet ble det ansatt flere lærere og bygd nye skolebygninger. Verkets plikt til å holde skole ble opprettholdt i skolelovene av 1827 og 1860. Først med skoleloven av 1936 ble verks- og brukskolene opphevet.

FOLLDAL VERK

Folldal eller Fredriksgaves kobberverk begynte driften i 1748. Ved Plassen i Alvdal ble Lovise smeltehytte anlagt. Det oppsto raskt konkurranse mellom Folldalsverket og Rørosverket om kulltilførselen, fordi de fikk kull delvis fra de samme bønder og de samme skoger. Etter omfattende kommisjonsutredninger ble det bestemt at skogene i Tynset, Tyldal og Alvdal skulle være til verkenes felles bruk.

Assessor Mathiesen ble etter hvert eier av så godt som alle partene i Folldals verk. I årene etter 1815 forhandlet Røros verk med ham om kjøp av Folldal verk. Han aksepterte ikke, men på auksjon i boet etter ham og hans kone i 1826 kjøpte Røros kobberverk Folldal verk.

Gruvedriften i Folldal ble ikke lønnsom nok, og ble derfor nedlagt i 1848. Lovise hytte ble inkorporert i Røros verk, og brukt inntil den brente i 1878. Et nytt selskap, "Foldals Interessentskab" opptok drift etter at Røros verk innstilte. Driften ble nedlagt i 1878. I 1906 ble gruvene i Folldal overtatt av det engelskeidde "The Foldal Copper & Sulphur Co. Ltd." Dette gikk konkurs i 1938, og driften ble deretter overtatt av det norske selskapet Folldal Verk A/S. Borregaard er nå eier av dette. Driften foregår nå bare i Tverrfjellet ved Hjerkin, og er planlagt nedlagt innen få år.

ANNEN VIRKSOMHET

For å sikre krutt-tilførselen til Røros ble Sims kruttmølle i Børsa kjøpt i 1820. Krutfabrikken ble solgt igjen i 1843. Fra 1820 drev verket noe svovelproduksjon. Det ble samtidig påbegynt leting etter krommalm. Røros kobberverk gikk inn som interessent i Leren kromfabrikk, som ble opprettet i 1831 og nedlagt i 1876.

I 1966 kjøpte verket bedriften Røros tyriforedling, som produserte tyritjære og trekull.

NEDLEGGINGEN

Etter krigen ble det foretatt malmløsing for å sikre videre ressur-

ser. Hovedproduktet ble etter hvert sink. Synkende pris på dette var blant årsakene til at det ble vedtatt å innstille driften i 1977. Det ble forsøkt å få staten til å gå inn med støtte for å unngå konkurs, uten at det lyktes. Boet ble derfor tatt under konkursbehandling av skifteretten, og skiftebehandlingen ble avsluttet 15.12.1980. I forbindelse med nedleggningen ble spørsmålet om fredning av slagghaugene på Røros og bevaring av andre kulturminner fra kobberverket tatt opp.

ARKIVET

Nest etter Kongsberg sølvverks arkiv er Røros kobberverks arkiv Norges største bevarte bergverksarkiv. Arkivet dekker hele verkets driftsperiode, fra 1644-1977. I Statsarkivet i Trondheim oppbevares den eldste delen, fra 1644 til ca. 1900/1930 (noe varierende for de forskjellige seriene), mens den nyere delen av arkivet, samt noen dubletter og andre eldre ting som ble holdt tilbake ved avleveringen til Statsarkivet, oppbevares i en særskilt arkivbygning på Røros.

Det sier seg selv at det i løpet av mer enn 300 år har foregått forandringer når det gjelder arkivordningen. Her skal bare gjøres rede for noen hovedtrekk.

Verket har vært organisert slik at arkivet har vokst fram på forskjellige steder. Overdireksjonen satt fram til 1936 i Trondheim, og hadde sitt eget arkiv. Regnskapene som ble innsendt til overdireksjonen, er gått inn i regnskapsavdelingen i arkivet, men resten av direksjonsarkivet, det vil stort sett si forhandlingsprotokoller og korrespondanse, er bevart som en atskilt avdeling. Direktøren og bergskriveren, som begge holdt til på Røros, har ført hver sin korrespondanse, som er beholdt som særskilte avdelinger i arkivet. Hoveddelen av arkivet er vokst fram rundt verksadministrasjonen på Røros, der regnskapene ble ført, og der den viktigste saksbehandlingen angående gruver, hytter, skogeiendommer og jordegods fant sted. En del av grunnlaget for hovedregnskapene er de regnskap som ble ført ved de enkelte gruver og smeltehytter. Dette vil finnes igjen i de klassene i arkivet som omhandler gruver og hytter.

Arkivet er for øvrig siden verksfunksjonærene Krog og Bendz gjennomgikk arkivet i 1830 ordnet realistisk, etter saksområde, i 36 forskjellige klasser. Ordningen er ikke alltid like logisk, men med en grundig innholdfortegnelse og et nylaget register skulle det være nokså greit å finne fram. En del av dokumentene i forbindelse med verkets opprettelse og første tid er samlet i 20. klasse: Verkets historie. De justisprotokoller, pante-, skifte- og auksjonsprotokoller som ble ført av bergjurisdiksjonen på Røros, er tatt ut av arkivet og plassert sammen med sorenskriverarkivet for Gauldal, de tilsvarende protokoller for perioden etterpå finnes. Fra Thomas Angells stiftelsers arkiv ble det i 1893 overført en del arkivsaker som stammet fra Angellfamiliens befatning med Røros kobberverk i perioden 1681-1760. Dette er her kalt klasse 37.

Folldal verks arkiv gjelder her den perioden da Røros kobberverk var eier av Folldal verk, det vil si inntil 1848. Dessuten finnes her e-

del eldre arkivsaker fra Folldal verk (Frederiksgaves verk), fra før Rørosverket overtok. Dette arkivet er skilt ut som privatarkiv 212.

OPPBEVARING OG AVLEVERING

Da den nye Røros kirke sto ferdig i 1784, ble verkets arkiv plassert på kirkeloftet. Etter at krutthuset i Ila ble nedlagt, ble huset fra 1882 brukt som arkivlokale for verket. Krutthuset ble solgt til Trondhjems Traadspigerfabrik i 1915. Året etter ble det i tilknytning til bergskrivergården på Røros bygd en ny arkivbygning. Ved besøk på Røros i 1936 fikk statsarkivar Todal opplyst at arkivbygningen var blitt tatt i bruk for tidlig, slik at arkivsakene ble angrepet av mugg. Sakene måtte tas ut til tørk flere ganger. Todal noterte at forholdene i 1936 var bedre, men at luften fremdeles virket klam i den uoppvarmede bygningen. Fuktskader på enkelte arkivsaker kan antakelig tilskrives denne første perioden i det nye arkivbygget. Arkivet ble stående der inntil det i 1936-37 ble flyttet til Statsarkivet i Trondheim. Arkivsakene som tilhørte bergverksjurisdiksjonen ved kobberverket - justis-, pante-, skifte- og auksjonsprotokoller - ble allerede i 1896 innlevert til Statsarkivet (da Stiftsarkivet).

Avleveringen i 1936-37 ble foretatt i forbindelse med omorganiseringen av bedriften på det tidspunkt. På grunn av statens overtakelse av skogene og jordeiendommene, regnet man med at staten også burde overta eiendomsretten til arkivsakene vedkommende disse eiendommene. Dessuten burde staten overta den delen av bergrettens arkiv som ikke ble innlevert i 1896. Når statsarkivar Todal etter sitt besøk på Røros anbefalte avlevering også av de øvrige arkivsaker, var hovedgrunnen at arkivbygningen fremdeles ikke var tørr nok til at man var blitt kvitt muggen. Han regnet derfor med at arkivsakene ved fortsatt oppbevaring der, ville bli ødelagt.

Ved konkursen i 1977, gikk eiendomsretten til arkivet over til bostyret. Det ble tatt opp forhandlinger om at staten skulle overta eiendeler av antikvarisk verdi. Statsarkivet henvendte seg til skifteretten for å sikre at arkivsaker ikke ble ødelagt eller kom på avveie, og for å få innlevert eldre arkivsaker som var oppført i den gamle katalogen, men foreløpig ikke avlevert. Røros Museums- og Historielag ønsket å overta såvel gjenstander og bygninger av antikvarisk verdi som arkivet. Etter forhandlinger mellom Statsarkivet og Røros Museums- og Historielag ble det 9.8.1978 inngått en midlertidig avtale om arkivsakene til A/S Røros kobberverk. Avtalen innebar at de arkivsakene som på det tidspunkt ble oppbevart i kobberverkets bygninger på Røros, midlertidig skulle overlates i Røros Museums- og historielags varetekt, med bestyreren for Rørosmuseumet som ansvarshavende. Bergmesteren og andre som tidligere hadde hatt adgang til arkivsakene, skulle fortsatt være sikret dette. Statsarkivaren skulle ha rett til å inspisere arkivet. Rørosmuseumet skulle påta seg å ordne og registrere arkivsakene i dets varetekt. Det ble forutsatt at Statsarkivet i Trondheim og Røros Museums- og Historielag skulle innlede forhandlinger om en permanent avtale for disponering og oppbevaring av Kobberverkets arkivsaker så snart spørsmålet om den

framtidige disponeringen av det øvrige antikvariske/kulturhistoriske materialet i Kobberverkets bo var avklart. Riksarkivarens prinsipielle standpunkt har både i 1978 og i 1987 vært at arkivet bør samles i Statsarkivet i Trondheim.

KATALOGEN

Arkivet ble ordnet etter saksinnhold, og registratur ble forfattet i 1830 av verkets funksjonærer Bendz og Krog. Videre ordning og registrering ble foretatt av lærer A. R. Prytz på Røros før arkivsakene ble flyttet inn i verkets nye arkivbygning i 1917. Et maskinskrevet eksemplar av denne katalogen har fungert som katalog etter avleveringen til Statsarkivet i 1936-37. En avleveringsliste med oversikt over innholdet i de enkelte innsendte kasser var påført notat om enkelte ting i katalogen som ikke fulgte med avleveringen. Ved bruk i Statsarkivet har det vist seg at en del dokumenter som er oppført i katalogen, ikke kan gjenfinnes i arkivet. Det har derfor vært behov for en gjennomgang av det, for å få oversikt over hva som mangler.

I 1985-86 ble hele arkivet gjennomgått, kontrollert og pakket om. Det er notert hvilke dokumenter som mangler, og dokumenter som ikke var registrert i den forrige katalogen er føyd til. Ny katalog er skrevet ved hjelp av et edb-program. Dette arbeidet er utført av Ingrid Synnøve Rian, Randi Podsada Leer, Turid Norbye Bugen, Kari Remseth og Ida Bull. Etiketter er skrevet og påført av Birgit Furhovden.

Ved utarbeidelsen av den nye katalogen er den gamle ordningen i klasser beholdt. Enkelte urimeligheter er rettet opp, men stort sett er den gamle nummereringen beholdt. En del inkonsekvenser og ulogiske sammenstillinger finnes derfor fortsatt. Forhåpentligvis vil det nylagete registeret rette noe på dette, og gjøre det lettere å finne fram i arkivet. Rettskrivningen i den tidligere katalogen er stort sett beholdt, med noen få moderniseringer. Det vil si at språket i den foreliggende katalogen er en noe inkonsekvent blanding av språket i originaldokumentene og i de forskjellige katalogversjonene gjennom tidene. En fullstendig språklig gjennomgang og nyskriving har vi funnet unødvendig arbeidskrevende.

Katalogen gjelder i hovedsak den delen av arkivet som er avlevert til Statsarkivet. Klassene 29 og 30 ble imidlertid ikke avlevert i 1936. Klasse 29 er nå overlevert til Rørosmuseumet fra kobberverkets bostyre. Klasse 30 gjelder elektrisk kraft, og ble i sin tid overlevert til Røros elektrisitetsverk. Over den delen av arkivet som oppbevares i arkivbygningen på Røros, ble det i 1983 satt opp en summarisk liste, som her følger som et tillegg. Henvendelser angående det materialet som er oppført i tillegget, kan gjøres til Rørosmuseumet.

NUMMERERINGEN

Første ledd i de enkelte arkivstykkenes nummer står for klasse. Annet ledd i nummeret står for boksnummer innenfor klassen. Tredje

ledd i nummeret står for nummer innenfor klassen, og tilsvarende stort sett de gamle numrene. I klasse 8, som tidligere bare var summarisk registrert, står også første ledd i nummeret for klassen, annet ledd for avdeling innenfor klasse, tredje ledd for bok- eller boksnummer i avdelingen.

OMFANG

Den delen av arkivet som oppbevares i Statsarkivet, fyller 150 hyllemeter. Det som oppbevares på Røros, utgjør ca. 125 hyllemeter.

LITTERATUR

H. Dahle: Røros kobberverk 1644-1894, Trondheim 1894. Inneholder bl. a. lister over verkets funksjonærer inntil 1894.
 Ole Øisang: Røros kobberverks historie, i Rørosboka, 2. bind, Trondheim, 1942-46.
 Gunnar Brun Nissen: Røros kobberverk 1644-1974, Trondheim 1976. Denne siste inneholder omfattende litteraturliste og kort omtale av kildematerialet, dessuten en liste over viktige lover og reglement gjeldende for Røros kobberverk.

KLASSE 1: VERKETS PRIVILEGIER OG
BEVILLINGER

1.1.1	Copie av Christian 4. givne privilegier til kammertjener Jack. Irgens og medparticipanter paa Røros kobberverk. Hermed følger tvende dokumenter uten dato og underskrift. 19. oktober.	1646
	A. Det ene indeholdende hvad privilegier der begjæres for Røros verk.	"
	B. Det andet hvad som fremdeles ønskes i Røros verks privilegier.	"
1.1.2	Copie av Fredrik 3. confirmation 19. mars 1649 paa 5. og 6. post av Christian 4.s privilegier for Røros verk av 19. oktober 1646, samt copie av Christian 5.s confirmation paa samme poster, datert 17. april	1673
1.1.3	Copie av Christian 5 confirmation paa de av Christian 4 under 19. oktober 1646 Røros verk givne privilegier. 17. april	"
1.1.4	Copie av Christian 5 bevilling angaaende skattefriheden for bergofficiantene og arbeidere ved alle verkerne i Norge. 22. december	1683
1.1.5	Christian 5 interimsprivilegier for den som kobber- og jernverker i Norge ville optage og fortsatte. 25. august	1687
1.1.6	Copie av Rentekammerets resolution angaaende skatterne paa verkerne. 5. mai	1688
1.1.7	Copi-extrakt av den kgl. resolution angaaende bergbetjentenes fritagelse for ordinære og ekstraordinære skatters ydelse. 9. oktober	1719
1.1.8	Copi av Rentekammerets skrivelse ang. at Røros verks betjente fritages for de seneste paabudne ekstraordinære skatters betaling i medhold forordningen av 10. januar 1721. 21.	